

Dama, ki izgine, ali Je literatura v *novi* primerjalni književnosti in *novih* zgodovinah nacionalnih literatur resnično ogrožena?

Po zaslugi Toma Virka, ki je pred šestimi leti pregledno, izčrpno in kritično orisal vznemirljive premike, do katerih prihaja v zadnjih dveh, treh desetletjih v primerjalni književnosti, je naša strokovna javnost natančno poučena o pretresih ter spremembah, ki jih snujejo nekateri krogi komparativistov (Virk 2001). Ti načrti bi našo vedo, če bi se uresničili, ne le nevarno oslabilili, ampak tudi eksistenčno ogrozili, saj bi se po njihovih predvidevanjih z literaturo ukvarjala le obrobno. Virkov prepričljivi problemski prikaz tega stanja ni samo dragocen vir za tiste, ki ustreznih manifestov in polemik niso mogli sami proučiti, ampak lahko rabi tudi kot koristno napotilo pri branju teh objav.

Označiti to, na trenutke skorajda srhljivo dogajanje, ki ga že nekaj časa spremljamo, preprosto kot krizo primerjalne književnosti, bi bilo seveda čisto podtiravanje, zakaj naša stroka je, če sodimo po raznih spisih ter občasnih poročilih o njenem stanju, pravzaprav neprenehno v krizi. Kar nekaj komparativistov, med njimi so tudi zelo pomembni možje, je namreč pred mnogimi leti (René Wellek na primer pred pol stoletja) že v naslovih svojih prispevkov razglašalo *krizo* primerjalne književnosti (npr. Wellek 1959, Weisstein 1984). In ko se je Američanom naslov provokativne Étiembleve knjige *Comparaison n'est pas raison* iz l. 1963 očitno zdel težko prevedljiv ali ne dovolj udaren, so njen podnaslov »La crise de la littérature comparée« tri leta kasneje, ko je delo izšlo v angleščini, kratkomalo prekvalificirali v glavni naslov: tako se prevod imenuje pač *The Crisis in Comparative literature* (Étiemble 1966). Pri starejših t. i. krizah gre v prvi vrsti za spore o tem, kaj raziskovati in kako raziskovati to, s čimer naj bi se primerjalna književnost ukvarjala. Če se je tedaj zataknilo v glavnem pri predmetu in metodi, sežejo

Prvič obj.: Dolinar, Darko in Juvan, Marko (ur.): *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk* (Studia litteraria). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 307–314.

sedanja nesoglasja mnogo globlje, vse tja do najusodnejšega vprašanja, ali ima naša veda sploh še pravico do obstoja. O tem pa, da dobiva današnji položaj že kar vznemirljivo razsežnost, priča dejstvo, da nastopajo zoper do sedanjo podobo in vlogo primerjalne književnosti ljudje, ki so sami komparativisti, da potemtakem nikakor ne gre za ravnanje morebitnih obstrancev ali raziskovalcev iz vrst, denimo, dozdevno konkurenčnih nacionalnih literarnih ved oziroma filologij, sociologije ali drugih znanosti; torej ne more biti govora o poskusih t. i. sovražnega prevzema.

Iz nekomparativističnega tabora so nekoč sicer prihajali ostri, včasih celo žaljivi izpadi proti primerjalni književnosti, vendar se je to dogajalo predvsem v njeni zgodnejši dobi, ko je bila nova veda deležna precejšnjega nerazumevanja in celo omalovaževanja. Z vidika domnevno solidnejše nacionalne filologije, ki je na neki način izhajala iz klasične filologije, so raziskovalcem, ki so se ukvarjali s primerjalno književnostjo, očitali površnost, nekateri so jih celo ozmerjali kot šarlatane, pač izhajajoč iz ne povsem zmotnega prepričanja, češ da posameznik ne more biti resničen strokovnjak za tako veliko množico različnih tem, da preprosto ne more biti kos širokemu raziskovalnemu spektru, kakršnega si je primerjalna književnost zamislila skoraj od vsega začetka. In nobena skrivnost ni, da je njeno področje kajpada precej obsežnejše od tistega, ki ga raziskujejo posamezne nacionalne literarne vede.

Poglavitni, če ne celo edini tradicionalni predmet raziskovanja celotne literarne vede, in to obeh njenih kril, posameznih nacionalnih literarnih ved ter primerjalne literarne vede ali primerjalne književnosti, je – literatura, kakorkoli jo že razumemo, po katerih koli kriterijih jo opredelimo: ali izključno kot visoko, lepo umetnost, torej besedno umetnino, ali širše, upoštevajoč tudi nekatere druge vrste ustne ali pisne komunikacije. Glede na specifične okolnosti nastanka in razvoja obeh vrst literarne vede ter njune precej različne cilje, ki se konec koncev dopolnjujejo, je bila stopnja raziskovalne pozornosti, ki sta jo namenili sami literaturi, seveda drugačna. Literarnemu delu, opusu kakega avtorja, deloma literaturi kake dobe ali naroda se je tako minuciozno kakor tudi sintetično intenzivneje posvečala zgodovina posamezne literature, medtem ko se je primerjalna književnost, stremeča k širokim zamahom in razsežnim pregledom, usmerjena v razkrivanje raznovrstnih nadnarodnih povezav, ne nazadnje tudi zazrta v zunaj-literarna poslanstva, pri svojem početju prav izsledkov nacionalne literarne zgodovine pogosto posluževala. Vendar se je najkasneje s tako imenovanimi novima zgodovinama literature, najprvo francoske (*A New History of French Literature*, 1989) in nato še nemške (*A New History of German Literature*, 2004), v enem delu nacionalnega literarnega zgodovinopisja spremenil

dotedanji odnos do literature. Obe zajetni knjigi nista namreč niti zgodovina *literature* niti *zgodovina literature*, ampak – in to je v novi zgodovini nemške literature izrečno zapisano – »kulturna kronika«. To pomeni, da se nizajo po strogem časovnem zaporedju urejeni sestavki, ki jih je napisala poldruga stotnja avtorjev najraznovrstnejših strokovnih profilov (germanisti, francisti, anglisti, komparativisti, zgodovinarji, filozofi, psihoanalitiki, muzikologi, filmologi), in to o različnih kulturnih in drugih dogodkih iz življenja teh dveh narodov. Opozoriti pa moramo na vpadljivo dejstvo, da je namreč literatura v tej *novi* zgodovini nemške *literature* zgolj eden izmed mnogih kulturnih pojavov. Da v teh publikacijah literatura nima dovolj trdnega mesta, pomenljivo potrjuje – resda nekoliko pretirana – oznaka, ki jo je zapisal Ali Houissa, eden izmed ocenjevalcev *A New History of German Literature*. Obsežna knjiga da ne prikazuje le velikih mož, kakršni so npr. Kant, Hegel, Goethe, Beethoven, Freud in mnogi drugi, ampak da oriše tudi [!] literarna dela in literarne teme, seveda poleg zgodovinskih dogodkov, glasbenih del in drugega.

Več ko očitno je, da literatura tukaj ni več niti edina in najbrž tudi ne najjimenitnejša vlakovna kompozicija na literarnozgodovinskem tirju, ker se premika na njem poleg te še kar nekaj drugih garnitur, ki so postale mikavne in pomembne. Čeprav obstaja možnost, da bo spričo vsesplošno usihajočega zanimanja za literaturo ta tip novih zgodovin posamezne literature sčasoma morda celo prevladal, za sedaj ni opaznejših znamenj, da bi se nacionalno literarno zgodovinopisje nasploh bistveno reorganiziralo. Še najmanj je to pričakovati na Slovenskem, čeprav je treba resnici na ljubo povedati, da za take prevratniške poglede tudi slovenska publicistika ni bila vselej povsem imuna. Potem ko je l. 1953 prvič izšel Janežev pregled *Slovenska književnost*, je namreč ocenjevalec tega učbenika, ki v nekem pogledu spominja na duha kasnejših t. i. *novih* zgodovin nacionalnih literatur, razočarano ugotovil, da avtor te slovenske literarne zgodovine obravnava zgolj literaturo, ne pa tudi glasbe in likovne umetnosti, kaj šele da bi se lotil strokovne literature, politike, prava, zdravstva, stavbarstva, tehnike, športa itd., »torej vsega, v čemer se Slovenci duhovno izživljamo in s čimer gradimo svojo narodno kulturo.« Nejevoljno je zabeležil, da niso omenjeni niti elektrotehnik in šahist Milan Vidmar, geograf Anton Melik, jezikoslovec Rajko Nahtigal in umetnostni zgodovinar France Stele. Vsa ta naštetja področja in vsa ta imena pogreša, zakaj trdno je prepričan, da vse to sodi v »zgodovino kulture slovenskega naroda«. In tako smo dobili tudi na Slovenskem zgodnjega glasnika tega, kar bi ne bila več zgodovina slovenske literature, ampak »slovenska kulturna zgodovina«. In knjigi, ki bi bila napisana po recenzentovih željah, po možnosti na novo

organizirani po strogem kronološkem zaporedju, bi bržkone dali ime kar *Nova zgodovina slovenske literature*. Odprto ostane le vprašanje, kako velik naj bi bil tedaj delež, ki bi ga dobila v tej publikaciji literatura: polovični, tretjinski ali še manjši?

Nenavadna misel, izražena v navedeni oceni, je ostala zgolj hipna kritiška epizoda. Da je obtičal ta, lahko rečemo, osamljeni glas povsem na obrobju slovenskega strokovnega zanimanja, obstajata vsaj dva razloga: prvi, za tako globok poseg v literarnozgodovinske učbenike tedanji čas ni imel niti najrahlejšega posluha, in drugi, oprijemljivejši razlog, ocene te knjige ni napisal nekdo, ki bi deloval na področju humanističnih ali družboslovnih ved, marveč, in to je presenetljivo – zdravnik. Ime mu je bilo Mirko Černič.¹ In če bi ali ko bi nekoč v slovenistiki prišlo do tako zares radikalnih premikov v zgodovinskem obravnavanju literature, se bodo mogli takratni drzni znanilci sprememb gotovo sklicevati prav nanj (Černič 1954).

Podobno kakor t. i. novo zgodovino nacionalnih literatur je spreminjajoči se odnos do literature očitno zaznamoval tudi primerjalno književnost, o čemer zgovorno pričajo uvodoma omenjeni pripetljaji od devetdesetih let dalje, zlasti v anglosaškem svetu. S tem, da nekateri glasniki reform literaturo razglašajo za zgolj enega izmed diskurzov, ji občutno zmanjšujejo veljavo in pomen, jemljejo ji primat, ter tako spreminjajo prednostno raziskovalno področje naše vede. Vse to ne nazadnje tudi iz prilagojevalnih razlogov, češ da mora biti študij literature – kajpada iz finančnih razlogov – pragmatičen, družbeno pomemben in všečen, da mora vzbujati zadovoljstvo pri politikih in davkopllačevalcih. Pred očitnim izganjanjem literature iz središča naše stroke se ti komparativisti umaknejo in hitijo primerjalno književnost uslužno preusmeriti v druge dejavnosti in jo ustrezno preimenovati, najraje v »primerjalne kulturne študije«, nekateri so šli celo tako daleč, da našo vedo v sedanji podobi kar pokopljejo. Kakor da npr. načrtovane »(primerjalne) kulturne študije«, ki naj bi s spremenjenim programom nadomestile dosedanje primerjalno književnost, ne bi mogle obstajati ob njej, ki se poleg literature konec koncev tako ali tako že dolgo – in to programatično – ukvarja ne samo s transliterarnimi temami, tj. z različnimi zvezami med literaturo in drugimi področji človekovega ustvarjanja, ampak denimo tudi z imago-logijo, z disciplino, katere dognanja razveseljujejo vsaj še zgodovinarje, sociologe, politologe in psihologe, skratka z dejavnostmi, ki presegajo njeno prvotno raziskovalno področje. Potemtakem ne more biti nobenega dvoma, da je tudi sedanja primerjalna književnost, bolj kakor katera koli literaturološka dejavnost, tesno povezana z drugimi znanstvenimi področji in

1 Dr. Mirko Černič (1884–1956), ugleden mariborski zdravnik, avtor in prevajalec več strokovnih knjig, zlasti s področja medicinske terminologije.

disciplinami, saj pogosto sodeluje z umetnostno zgodovino, muzikologijo, filozofijo, religiologijo ipd. Drugače povedano, primerjalna književnost je že sedaj družbeno pomembna disciplina, če s tem vsečnim izrazom obeležimo njeno nespregledljivo ukvarjanje s spoznavnimi in etičnimi možnostmi literature oz. z zunajliterarnimi pojavi, da ne omenjamo njenih posebno izstopajočih politično sporazumevalnih in združevalnih ambicij. In če sedaj reformatorji zahtevajo, da naj se veda preusmeri v raziskovanje drugih tem, kakor so na primer študije spolov, kulturne in postkolonialne študije, bi to pač utegnili razumeti kot njeno novo širitev na te mod(er)ne discipline, če seveda ne bi marsikaj kazalo na to – in to je njihov opazni greh –, da samo literaturo tako očitno izrinjajo iz središča zanimanja na njen oddaljeni rob. Jonathan Culler (2000: 43–44) opozarja na razširjeno prakso iz devetdesetih let, ko znanstveniki popolnoma opustijo raziskovanje literature in se lotevajo drugačnih, neliterarnih, kulturoloških tem. Tako denimo shakespeareologi analizirajo biseksualnost in erotiko v vsakdanjem življenju ter omledne televizijske nadaljevanke, drugi se obrnejo od Milтона k Madonni, francisti piše knjigi o cigaretah in ameriški obsedenosti z debelostjo, specialisti za realizem pa se ukvarjajo z množičnimi morilci. Kako naj spričo takih publikacij, ki so v navedenem Cullerjevem zvežčiču bibliografsko natančno dokumentirane, razumemo kulturne študije kot obširen projekt, v katerem dobiva literarna veda novo moč in nov uvid, ne pa da te študije pogoltnejo vedo in uničijo literaturo?

Ta novi, tako rekoč korozivni odnos do literature se v prihodnosti ne bi utegnil nikjer usodnejše in kvarnejše pokazati kakor pri najintimnejšem ravnanju z literaturo, predvsem z visoko, tedaj pri tistem empiričnem raziskovanju, ki je ob upoštevanju konteksta osredinjeno na poetično podobo kot posebno obliko estetske komunikacije. Vsakršno interpretacijsko obravnavanje literarnosti seveda ni že kratkomalo komparativistična dejavnost, saj je zanimanje za umetniške kvalitete literarnega dela skupno tudi raziskovalcem katere koli posamezne nacionalne literature. Eminentno komparativističen pa postane tak postopek prav gotovo v tistem trenutku, ko raziskovalec kak pesniški tekst povezuje z njegovimi tujejezičnimi podobami, se pravi tedaj, ko ga obravnava skupaj s prevodi tega dela. Da so za primerjalno književnost že od nekdaj prav prevajalci in prevodi raziskovalno silno privlačen pojav, je splošno znano. Izhajajoč iz široko sprejetega prepričanja, da je literatura kljub ločevalni vlogi nacionalnih jezikov celota, v kateri posamezno literarno delo nastaja malokdaj popolnoma avtohtono in kjer je medsebojno učinkovanje besedil iz različnih literatur redkokdaj neposredno, zlahka razumemo, da imajo v tem procesu pomemben delež t. i. posredniki. In ker so med njimi najpomembnejši prevajalci in prevodi,

je raziskovanje njihove vloge ena najstarejših nalog primerjalne književnosti.² Vendar nas v tem prispevku prevod ne zanima kot posrednik, ampak kot literarna umetnina.

Ko raziskovalec proučuje kak tekst v izvirni in prevodni podobi, se ne zanima samo za sporočilo, ideje in družbeno-zgodovinski kontekst, ampak predvsem za njegovo umetniško zgradbo; tedaj se loteva vrste vprašanj, ki se odpirajo ob primerjavi različnih tujejezičnih verzij med sabo in z izhodiščnim delom. Zanima ga npr., h kakšnim postopkom in pripomočkom so se prevajalci zatekli, kako prevodi uresničujejo semantične in nesemantične, formalne lastnosti izvirnega teksta, koliko so različne rešitve prevajalcev odvisne od značaja njihovega jezika, od njihove inteligence, literarne in jezikovne razgledanosti, umetniške senzibilnosti in ustvarjalne volje ter njihove metode prestavljanja; in končno: kaj izkazuje bilanca analiziranih prevodov? Tem nalogam je kajpak – to sicer zveni nekoliko nečimrno – najlažje kos ravno komparativist, prav tak, kakor ga je opredelil René Étiemble (1963: 86): da ima enciklopedično znanje, dobro pozna več jezikov in je osebno globoko izkusil lepoto literature.³ To nepogrešljivo intimno izkušnjo literarne lepote najdemo seveda pri tistem raziskovalcu, ki je vsaj tankočuten, muzičen interpret, še bolj pa, če je tudi sam prevajalec ali literarni ustvarjalec, kakršni so denimo med francoskimi komparativisti Fernand Baldensperger (pod prozornim psevdonimom Fernand Baldenne), Paul Hazard, Jean-Marie Carré in drugi, med slovenskimi pa vsaj Anton Ocvirk in Boris A. Novak.

Literarnega prevoda pa ne postavlja v ospredje le aktivna tradicionalna primerjalna književnost, ampak tudi reformatorji, ki snujejo tektonske premike v literarni vedi. Medtem ko mnogi komparativisti izredno visoko cenijo t. i. primerjalno raziskovanje prevodov, saj se jim zdi ravno ta dejavnost prava, resnična primerjalna književnost, uživajo pri novodobnih inovatorjih močan ugled t. i. prevodne študije. Tem študijam izkazujejo posebno naklonjenost in pozornost, jim pripisujejo že kar demonstrativno izjemen status, saj jim dajejo celo prednost pred samo primerjalno književnostjo, se

-
- 2 Temu vprašanju primerjalne književnosti so posvečeni posebni razdelki v modernih monografijah, ki se zgodovinsko, teoretično in metodološko lotevajo naše vede. Mednje sodi tudi *Teorija primerjalne literarne zgodovine* Antona Ocvirka, ki v okviru svoje metodologije v poglavju Posredniki izčrpno razpravlja o prevodu kot najmočnejšem in obenem najuspešnejšem sredstvu »za razširjanje ali posredovanje literarnih umotvorov med narodi« (Ocvirk 1936: 124). Avtorjev celoviti pogled na prevod je izčrpno analizirala Majda Stanovnik (2005: 85–87).
 - 3 Sposobnosti, ki so potrebne za uspešno delo literarnega komparativista, ni nič manj zahtevno opredelil že France Kidrič: »obširno jezikovno znanje, literarni okus, zvezan z intuicijo, razgledanost po svetovnih literaturah« (-an-: 1937).

pravi, da te študije preprosto izločijo iz območja naše vede, jih osamosvojijo in postavijo nad primerjalno književnost. Eni izmed bojevnic za novo raziskovanje literature je uspelo kategorično zapisati, da naj bodo poslej »prevodne študije glavna disciplina, primerjalna književnost pa cenjeno, a njim podrejeno področje« (Bassnett 1993: 161). In če prav razumemo namere snovalcev pri reorganizaciji literarne vede, bi proučevanje prevodov z vsem širokim spektrom vprašanj, vključujoč ne nazadnje tudi umetniške vidike literarnih tekstov, potekalo prav tukaj, v dominirajočih prevodnih študijah, in ne v matičnem okviru primerjalne književnosti, ki da je, kakor ji je bilo izrečno očitano, prevode marginalizirala.⁴

Z nekoliko hudomušnosti, zakaj povsem zares prav vseh izjav o naši vedi le ne moremo vzeti, lahko ugibamo, ali ne bi v sedanjem kritičnem stanju pristno ukvarjanje z literaturo, ki jo izrinjajo iz vseh literarnih ved, eno izmed njih pa kar ukinjajo, prav v » Translation Studies« našlo varno zatočišče in potrebno ustvarjalno pozornost, odtod pa bi se lahko po pričakovani spremembi klime vrnilo v osrčje *literarne* vede oziroma primerjalne književnosti, torej tja, kamor v resnici prednostno sodi.

In kaj ima ta prispevek opraviti z *Damo, ki izgine*, kakor je zapisano v prvem delu našega naslova? Gre za Damo z nekega mednarodnega vlaka, za katero se v razgibanih časih na poti po Evropi nenadoma izgubi vsaka sled. Nerazložljiva odsotnost Dame ne vznemirja nikogar od potnikov, razen mlajše ženske, ta pa je odločena, da prijazno pogrešanko poišče, in pri tem iskanju ji stoji ob strani muzičen moški, glasbenik. Drugi sicer tudi vedo, da Dama, njihova sopotnica, v resnici obstaja, ampak ti si ob njenem izginotju iz sebičnih razlogov zatiskajo oči. Na vso srečo vedri Dami uspe, da se po različnih zapletljajih čila in zdrava vrne v krog svojih zaskrbljenih sodelavcev. Njen srečni povratek spremlja glasba: sama zaigra na klavirju napev, ki ga že poznamo in nam zveni domače.

Za sklep se lahko vprašamo, ali je razplet pripovedi o Dami iz prvega dela naslova že tudi tolažilna zgodbena projekcija drugega dela naslova tega prispevka, ki se v celoti glasi: *Dama, ki izgine ali Je literatura v novi primerjalni književnosti in novih zgodovinah nacionalnih literatur resnično ogrožena?*

Nakar projektor ugasne.

4 Susan Bassnett poudarja posebni pomen »Translation Studies« že s tem, da jih v knjigi obravnava v posebnem poglavju, ki je sklepno in najboljše. Sicer pa ton in dikcija njenega pisanja izdajata nam ne povsem razumljivo nasprotovanje tradicionalni primerjalni književnosti, o kateri ndr. zapiše, da se je silno trudila definirati samo sebe, medtem ko pa so se prevodne študije ukvarjale s teksti in konteksti, s prakso in teorijo, z diahronijami in sinhronijami itd.

Literatura

- an-, 1937: Nastopno predavanje priv. doc. dr. A. Ocvirka. *Slovenec* 65, št. 273 (27.11.).
- Bassnett, Susan, 1993: *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford (UK) in Cambridge (USA): Blackwell.
- Culler, Jonathan, 2000 (¹1997): *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford in New York: Oxford University Press (Very Short Introductions).
- Černič, Mirko, 1954: Non scholae, sed vitae (Misli in pobude ob Janeževem Pregledu slovenske književnosti). *Naši razgledi* 3, št. 8 (24. 4.), str. 21–22.
- Étiemble, [René], 1963: *Comparaison n'est pas raison: La crise de la littérature comparée*. Paris: Gallimard.
- Étiemble, [René], 1966: *The Crisis in Comparative Literature*. Prev. Herbert Weisinger in Georges Joyaux. East Lansing: Michigan State University Press.
- Hollier, Denis (ur.), 1994 (¹1989): *A New History of French Literature*. Cambridge (Mass.) in London (GB): Harvard University Press.
- Houissa, Ali: A New History of German Literature [Knjižna ocena]. *Library Journal*. [http://www.hup.harvard.edu/catalog\(WELNEW.html?show=reviews](http://www.hup.harvard.edu/catalog(WELNEW.html?show=reviews).
- Ocvirk, Anton, 1936: *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani. – Ponatis: Ljubljana, Partizanska knjiga, 1975.
- Pickford, Henry, 2005: A New History of German Literature [Knjižna ocena]. *Harvard Review* (6.r.).
- Stanovnik, Majda, 2005: *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).
- Virk, Tomo, 2001: Primerjalna književnost danes – in jutri? *Primerjalna književnost* 24, št. 2, str. 9–31.
- Weisstein, Ulrich, 1984: D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?: The Permanent Crisis of Comparative Literature. *Canadian Review of Comparative Literature* 11, št. 2, str. 167–192.
- Wellbery, David in Judith Ryan (ur.), 2004: *A New History of German Literature*. Cambridge (Mass.) in London (GB): The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wellek, René, 1959: The Crisis of Comparative Literature. V: *Comparative Literature. Proceedings of the Second International Congress of Comparative Literature. Volume I*. Ur. Werner P. Friederich. Chapel Hill: University of North Carolina Press. Str.149–159.